

Kinek az osztálykompromisszuma?

Megjegyzések Scheiring Gábor
Egy demokrácia halála* című könyvéhez

Baloldali felületeken gyakran olvashatunk arról, hogy nincsen ideológiásamleges szakértelem. Na de mi a helyzet az osztálysemlegességgel? Kiért és miért dolgozik a társadalomtudós?

Az *Új Egyenlőség* „Osztályellentétek Magyarországon” című online beszélgetésén¹ Éber Márk Áron az osztályfogalom kapcsán azt mondja, hogy Max Weber német szociológus – Marxhoz képest – „tudó alkat” volt, amiért a társadalomképe nem konfliktusos, az osztályfogalma pedig a piaci helyzeten alapul. Noha ez csak egy apró elszólás, aminek semmi jelentősége nincsen az egész beszélgetésre és a témára vonatkozóan, Magyarországon nagyon sokan gondolnak valami hasonlót. A társadalomtudományos munkával szemben elvárásnak számít, hogy ideológiailag semleges, tehát a gyakorlatban apolitikus és leíró jellegű legyen. Ugyanez áll a tudós személyére is: Weber azért „tudósabb” tudós, azért szakmaibb, mert akadémiai közegben dolgozott, ami valamiképpen elfogulatlanabb, „normálisabb” pozíciónak számít, mint a munkásotthonokban agitáló „aktivista” Marxé, aki vállaltan pártos tevékenységet folytatott.

A gyakorlatban ez persze egyáltalán nincs így, amit Éber maga is megerősít akkor, amikor megjegyzi, hogy a „réteg” fogalmát lényegében ideológiai megfontolással vezették be a szociológiába az „osztály” helyett.

Arról nem is beszélve, hogy amit Karl Marx képviselt, az a legkevésbé sem érthető meg a hagyományos tudományosság kulturális-ideológiai – mert alapvetően erről van itt szó – kritériumai felől. Marx teljesen másfajta infrastruktúrában dolgozott, más minőségű tevékenységet folytatott, mint Weber vagy akár a korabeli, illetve a

* Scheiring Gábor: *Egy demokrácia halála. Az autoriter kapitalizmus és a felhalmozó állam felemelkedése Magyarországon*. Budapest, Napvilág, 2019.

mai társadalomtudósok. A marxi szellemi munka tere a munkásmozgalom és a kommunisták pártja volt, ez határozta meg egész tudományosságának gyakorlatát. Marx gondolkodásának iránya és célja is a munkásmozgalom végső iránya és célja volt: a termelőeszközök magántulajdonán alapuló kapitalizmus, vagyis a burzsoázia hatalmának megdöntése, az osztálytársadalom meghaladása. Marx ellenséges volt mindazzal szemben, amit az intézményes, alapvetően céhes-polgári jellegű tudomány – az akadémiák és az egyetemek – képviseltek és képviselnek mind a mai napig. A korabeli hivatalos tudományosság figyelemre sem méltatta, ha az akadémikusokon múltott volna, minden bizonnyal ki is írják a történelemből, miközben korának legnagyobb gondolkodója volt – szerencsére nem rajtuk múltott.

Marx „politizáló tudóssá”, „társadalmilag felelős értelmiségivé” is csak akkor válik, ha szalonképes, polgári tudóst faragunk belőle, és az intézményesült tudománnyal szembeni elvárásokat támasztjuk vele szemben. Így lesz belőle közgazdász, katedrafilozófus vagy szociológus is. Így lesz az elmélete pusztán kritikai, nem pedig forradalmi. Ha viszont saját maga felől vizsgáljuk, akkor egy elképesztően következetes, proletár szemszögű gondolkodót kapunk, aki összefüggő egészként vizsgálta a világot – *hogyan megváltoztassa*.

Marx ugyanis éppen azt feltételezi, hogy nincsen olyan koncepció, filozófia vagy elmélet, ami kívül esne az osztálytagoltságon, és ne kapcsolódna a társadalom gazdasági alapjához, ne állna azzal valamilyen viszonyban. Ez akkor is érvényes, ha tudósunk „apolitikus”, ugyanis az osztályhelyzet a termelési viszonyok (jogilag: a tulajdonviszonyok) függvénye, nem pedig az önértelmezés és az identitásé. Ugyanígy az osztályérdek is, hiszen az nem az egyes emberből, hanem az osztályhelyzetéből, a termelésben elfoglalt pozíciójából következik.

Az embert akkor is meghatározzák társadalmi folyamatok, ha nem tud róluk vagy nem ért egyet velük. Az osztályhelyzet *objektív körülmény*, ami nem azt jelenti, hogy elmefüggetlenül létezik és úgy a külvilág része, ahogyan mondjuk egy fa az erdőben, hiszen, ha nem volnának elmék a világban, nem létezhetne emberi társadalom, így osztályok sem. Az „osztályként való önmegfogalmazás”, az osztályi szerveződés már csak a gazdasági osztályhelyzet *szubjektív* megkonstruálását, az objektív viszonyok tudati letükröződését, azaz az osztálytudat megképződését jelenti.

A társadalmi viszonyok megváltoztathatatlan természeti törvényként tűnnek föl, *de nem azok*. Az osztályok kialakultak a fejlődés egy fókán, tehát nem öröktől valók, így meg is lehet szüntetni őket. És

hogyan ez mennyire így van, arra nincs is jobb bizonyíték, mint hogy az arisztokraták (feudális) osztálya a világ jelentős részén már történelem, ahogy mára gyakorlatilag megszűnt a parasztság is.

Az elmélet nem egy tudóstól független „ablak”, amin keresztül az mindentől elvonatkoztatva, semlegesen szemléli a világot, hanem az ablak a szemlélődővel együtt része a közös társadalmi valóságnak – befolyásolja is azt, nem csak leírja. Egy konkrét osztálypozíciót is találunk mögötte (valamilyen helyzete van a társadalmi termelésben), ami a többi pozícióhoz képest viszonylagos, vagyis nem lehetséges pártatlan leírás sem. Minden elmélet rendelkezik gyakorlattal és implikál lehetséges cselekvési irányokat – történelmi-társadalmi horizonton a passzivitás és a „l’art pour l’art” is cselekvésnek minősül. Nemcselekvés nem létezik, az idő nem áll meg.

Ha egy elmélet osztályjellegéről akarunk tudomást szerezni, meg kell vizsgálnunk, hogy a megtermelt elmélet társadalmi szinten kinek az érdekeit szolgálja, amit az elmélet és a gazdasági alap *együttes* vizsgálatával tudunk megérteni. Az elméleteket kizárólag a konkrét történelmi kontextus és infrastruktúra viszonyában van értelme vizsgálni, amelyek keretei közt létrejönnek, különben csak az elméletek tételeivel tudunk elszámolni, nem pedig az azokat alakító mélyebb társadalmi összefüggésekkel. Ugyanez azonban ránk is vonatkozik – *nincsen metapozíció!*

Scheiring Gábor esetében például épp ez a probléma, hogy a saját meghatározottságaival nem számol el, amikor osztálykompromisszumnak tekinti a liberális demokráciát. Noha művének (*Egy demokrácia halála*, 2019) előszavában azt írja, hogy „[...] a szolidaritásom mégis azoké, akik rossz vonatra szálltak, vagy nem is tudtak jegyet venni a rendszerváltás InterCityjére. Az ő sorsuk és politikai lehetőségeik megértése tudományos és közéleti motivációm legfőbb forrása”, a mű egészére vonatkoztatva ebből a szolidaritásból nem sokat kapunk, az inkább szimbolikus jellegű. Scheiring egy egész fejezetet (6.) szán a munkások élményvilágának bemutatására, a viszonya hozzájuk mégis az amerikai filmekből ismert tokenizmusra emlékeztet. A munkás ugyan jelen van a műben, de csak mint elemzendő tárgy, objektum, akinek a szempontjai empirikus adatként a szerző állításainak erősítését szolgálják, további szerepük nincs. A munkások a szó szoros értelmében eszközként jelennek meg. A munkahelyi demokrácia vagy a dolgozói tulajdon kérdései – amelyek közvetlenül érintenék őket – még csak fel sem merülnek. A demokrácia Scheiring szerint: államügy, azaz a parlamenti „elit” hatáskörébe tartozik, a választópolgár csak felhatalmaz.

Az *Egy demokrácia halála* populárisnak szánt címe ellenére mind formailag, mind tartalmilag a jelenlegi tudományos elvárásoknak megfelelően, a tudományos közösségnek készült. Utópiája a hivatalt viselő társadalomtudósé, a szakértő horizontja: politikai és gazdasági reformokra van szükség, vagyis a megfelelő emberek kellenek a megfelelő döntési (hatalmi) pozíciókba, *nem strukturális jellegű* a probléma, hanem etikai-technikai jellegű – ami nem véletlen.

A magyar szakértelmiség az oktatási rendszer és a tudományos intézmények apparátusa, ezekben szocializálódik, ezekben helyezkedik el munkatársként. Leggyakrabban ez állami intézményeket jelent, tehát a szaktudós döntően az állami bürokrácia része. Az állam adókból tartja fenn, az egzisztenciája nem függ a piaci kereslettől. Ami persze nem jelenti azt, hogy az állam ne szüntethetné meg a saját intézményeit vagy ne szimulálhatná a piac logikáját a források elosztásában. Ez azonban akkor is csak szimuláció marad, hiszen egy következő – nem piaci fundamentalista – kormányzat bármikor dönthet úgy, hogy más elvek alapján osztja el a forrásokat. Egy magántulajdonú vállalatnak viszont semmiféle kényszerítőeszköze nincsen a keresletre vonatkozóan: ha a vállalat csődbe megy, a dolgozó szükségszerűen elveszíti a megélhetését.

A hazai baloldal általános fejnehézsége, oktatásrendszer- és jólétiállam-fixációja, vagyis *funkcionális konzervativizmus* szorosan összefügg „ideológusainak” társadalmi helyzetével. A tudományos infrastruktúra határozza meg e szereplők műveltségét (mi számít bevett tudásnak, kánonnak), megnyilvánulási formáit (tudományos referátum, szaknyelv) és az egész tudományos gyakorlatát (konferenciázás, publikálás, szerkesztés, oktatás stb.). Ez az életpraxis aztán viszszafelel a tudati oldalra is: már a kérdések és a problémafelvetések jellegét is befolyásolja, meghatározza az ágensek valóságához való viszonyulását. Az olyan általánosabb társadalomelméleti elképzelésekről, mint például, hogy a történelemben úgynevezett „diskurzusok” váltogatják egymást – amelyek egészen véletlenül mindig filozófiai jellegűek –, nem is beszélve.

Érdeemes továbbá szem előtt tartani, hogy a felsőoktatás a középosztály (kistulajdonosok, kisvállalkozók osztálya) társadalmi mobilitásának legfontosabb eszköze, nem az egyetemes tudás birodalmába vezető ködös ösvény – és a legkevésbé sem a gondolkodás egyetlen, kizárólagos színtere. (Pláne egy olyan országban, ahol eleve szégyenletesen alacsony a társadalmi mobilitás, mint nálunk.) Tudósnak lenni karriert jelent, a tudósnak pedig elemi érdeke, hogy a megszerzett

pozícióit mindenáron megtartsa, mivel ezektől függ a megélhetése és a befolyása. Végső soron ezekért dolgozik, nem pedig azért, hogy megtudja, „mi az igazság”, hiszen ahhoz nincsen szükség tudományos fokozatokra vagy tanszékekre. A polgári (burzsoá) értelmiségi mindenekelőtt olyan tudást állít elő, amit a saját szakmai előmenetele szempontjából használni tud. Vagy ahogy Lenin mondta: „ha a geometria axiómái összeütközésbe kerülnének az emberek érdekeivel, minden bizonnyal cáfolnák őket.”²

Már Scheiring könyvének központi gondolata kapcsán is felmerül a kérdés: Kinek a szemszögéből és miért osztálykompromisszum a demokrácia, kompromisszum a kompromisszum?

Scheiring Gáboréból, nem pedig valamiféle omnipotens, társadalomfelettes perspektívából. A szerzőnek tehát nyilván valamilyen célja is van azzal, hogy *másokkal ellentétben* így értelmezze a dolgot. (Nem arról van szó, hogy a tudós a semmiből előáll egy feltevessel, amit az empirikus adatok és a deduktív következtetések aztán együttesen igazolnak, hanem arról, hogy ez a két dolog *párhuzamosan* van jelen, nem egyszerűen ok-okozati, időben egymásra következő a viszony hipotézis és konklúzió között. A valósághoz pusztán logikailag vagy adathalmazással *nem lehet eljutni*. Az adatok válogatásának módja és a kérdésfeltevés mögött is implicit, társadalmilag alakított szempontok rejlenek.)

Ellenfeleit Scheiring a könyvében és háromrészes cikksorozatában³ is megjelöli: a liberálisok. A kettejük közti különbséget (és vele az egész kérdéskört, amin dolgozott) ideológiai síkon fogja föl. Az eddigi értelmezésekkel, paradigmákkal lényegében az a problémája, hogy liberálisok, ezzel függenek össze a diszciplináris korlátaik is. Azt feltételezi, hogy mindenekelőtt az ideológiai elköteleződések határozzák meg, hogy mit és hogyan gondolunk a világról, milyen módszerrel értelmezünk. A liberalizmus következképpen tehát kevésbé igaz Scheiring Gábor szemében, mint az általa képviselt szociáldemokrata ideológia, máskülönben nem így írta volna meg a könyvét, hiszen értelmezhetett volna liberálisként vagy akár konzervatívként is.

Scheiring a saját – és mindenki más – pártosságát ideológiai pártosságnak tekinti, a tudat határozza meg a létet. Osztályokról, termelésről és történelmi kényszerekről itt szó sincs: a voluntarizmus az úr, az akarat és az eszmék alakítják a világot. Ha a rendszerváltás után szociáldemokrata kormányzat került volna hatalomra, az megoldást jelentett volna egy sor ma is feszítő problémára. Kérdés, hogy egyáltalán mi szükség van az osztály fogalmára egy olyan modellben, amiben nincs is szervesen helye, nem következik a premisszáiból.

Scheiring világgképével ugyanis éppen azt az alapkérdést nem lehet tisztázni, hogy hogyan és miért keletkeznek az ideológiák és azoknak mi a viszonyuk az osztályokhoz, a társadalom gazdasági alapjához. Az ideológiák szférája gyakorlatilag elválik az osztályokétól, ami egy zavaros, dualista világgképet eredményez.

Scheiring értelmezési keretéből ugyanígy kimarad – fel sem merülhet megoldandó problémaként – az értelmező osztályhelyzete és az ezekből fakadó sajátos viszonya magához a tárgyhoz. A szociológus megfélekedzik róla, hogy ő is tárgyának, a társadalomnak a része. Ebből kifolyólag magával a témával sem számol el objektíven, hiszen nem tekinti magát egyazon folyamatok részének, állításai kizárólag abból a pozícióból érvényesek, ahol ő van. Feltevései és következtetései csakis rá és a vele azonos meggyőződésűekre vonatkozhatnak: esetlegesen és szubjektívek. Tanulságait maga számúzi az erős vélemények csoportjába, amivel egyszersmind ideológiagyártássá minősíti a saját tevékenységét. Vitatkozni csak az értelmezési keretével lehetne (amivel persze nem lehet, mert alapvetően nem racionális elköteleződés az alapja).

Hogyan is lehetne hát általánosan véve igaza? Értve ez alatt nem valamiféle abszolút, történelmen kívüli örök igazságot, hanem az *objektív igazságot* – ha úgy tetszik, tudományos igazságot –, ami képes elszámolni a társadalmi viszonyok egészével, a következtetései más osztályhelyzetből nézve is érvényesek, hiszen rájuk is vonatkoznak. Gondoljunk csak bele: Scheiring egész – látszólag osztálysemleges – analízisét kategorikusan, ellenérvek nélkül el lehet utasítani egy másik *ideológiai* pozícióból úgy, hogy szerzőnk a saját logikájából fakadóan *nem is szólhat ellene semmit!* Tessék ugyanezt megkísérelni azzal az összefüggéssel, hogy Jeff Bezos, az Amazon tulajdonosa, amiből fakadóan gazdálkodhat a dolgozói idejével, akik azért a dolgozói, mert az ő tulajdonukban nincsen termelőeszköz! Vagy talán ez is csak egy „oksági narratíva” a sok közül, mint ahogy szerzőnk felfogja a saját munkásságát? Tehát akkor a zsidó világösszeesküvés is igaz lehet, ha kellően adatolt? Hiszen az is csak egy vélemény a „gondolatok szabad piacán”! Ha pedig nem, miért nem? Mert – egyelőre még – nem vált társadalomtudományos paradigmává, azaz nem áll mögötte intézményes (állam)hatalom? Avagy lásd még: *posztmodernizmus*.

És ami még fontosabb: el kellene fogadnunk, hogy a társadalomtudományok szakértők ideológiai frakcióinak magánügye? Hiszen nem ez következik mindebből?

Marx az egész problémaköteget egycsapásra megoldja azzal, hogy az elméleti tevékenységét tudatosan egy adott osztály szolgálatába

állítja, következetesen onnét szemléli a világot, amit fel is vállal. Ez a gyakorlat a legkevésbé sem a tudományosságát csorbítja – éppen ellenkezőleg! A társadalmi valósággal csakis egy *konkrét* perspektívából lehet elszámolni, ez a perspektíva azonban akkor is jelen van, ha nem tudunk róla, hiszen az értelmező is a társadalom része, meghatározott viszonya van a tárgyához. A pártosság mindig körülmény, valakinek a fejével mindig gondolkodunk, ami elsődlegesen nem a szubjektív ideológiai elköteleződésekkel, hanem az objektív társadalmi viszonyokkal áll összefüggésben. Scheiring Gábor értelmezhetett volna liberálisként is – de vajon egy másik termelési pozícióból volna értelme osztálykompromisszumként érteni a liberális demokráciát? Ha feltesszük, hogy a gondolkodás nem a hivatásos szakemberek esszenciális kiváltsága? Vajon ugyanúgy képzei el a kompromisszumot és a demokráciát az is, aki egy olyan top-down, katonai jellegű struktúrában dolgozik, mint amilyen a mai nagyvállalat és az is, aki ennek a nagyvállalatnak a tulajdonosa? Vagy éppen egy olyasvalaki, akinek köze sincs ehhez a munkastruktúrához, mert mondjuk egy egyetemi professzor? Aligha.

Az ideológia a gazdasági alapra épül és visszahat rá: az ember azon az ideológiai szemüvegen keresztül értelmezi a saját helyzetét, amit történelmileg örökölt – és ami nem is feltétlenül következne az objektív helyzetéből –, és a szemüveggel együtt termeli újra az osztályhelyzetét, hacsak nem vált tudatosan és következetesen világnézeti és/vagy társadalmi pozíciót, nem történik egy nagyobb fordulat, ami megváltoztatja a szubjektív és/vagy objektív viszonyát a társadalmi termeléshez – a folyamatból azonban nem tud kiszakadni. (A kommunizmus sem a termelés, hanem az *elidegenített termelés* végét jelenti.)

Marx tisztában volt nemcsak azzal, hogy maga is történelmi-társadalmi folyamatok részese, hanem azzal is, hogy azok formálták őt mint társadalmi cselekvőt, és ez visszahat az elméleteire, amelyek aztán a megfelelő kezekben maguk is alakíthatják a világot. Mindez materialista monizmusából és dialektikus világszemléletéből következik (*dialektikus materializmus*). Marx ugyanazokat az anyagi természetű szabályokat vonatkoztatja saját magára is, amiket az egész társadalomra, az értelmező és az értelmezett ontológiailag egy szinten helyezkedik el, ezért a saját logikájából fakadóan köteles kimondani, hogy honnét értelmezi a világot. Így veti le a marxi analízis az ideologikusság fátylát, vagyis nem a relatív osztályérdekek elkendőzésére használt szellemi eszközként működik, nem önlegitimáció, hiszen

világos az értelmező helyzete, célja és viszonya a tárgyához/tárgyával. Ez a nézőpont szorosan összefügg Marx tudományos tevékenységének módjával, objektív gyakorlatával is. Marx nem lehetett akadémiai professzor és a proletariátus forradalmár gondolkodója egyszerre. Jól látszik ez már műveinek nyelvezetén és stílusán is: aki meg akarja nyerni a tömegeket, az úgy is fog írni. Aki el akar jutni a tömegekig: *csatlakozik hozzájuk*. Az exkluzivitás, a „nyelvi gát”, a tétnélküli, teadélutáni „végtelen diskurzus” a kiváltságosok luxusa.

Marx a proletariátusnak szánta a műveit és az ő szemszögükből, értük dolgozott. A proletár szemszög nem egyszerűen egy üres absztrakció, nem szimbolikus jellegű, hanem a társadalomban fellelhető konkrét embereket takarja – nem egy „akárki”, akárki ugyanis nem létezik.

Proletár, avagy bérmunkás (pontosabban: *termelő* bérmunkás, nem menedzser) pozíció ma is létezik, ma ez a többségi osztályhelyzet. Marx kora óta csupán az életszínvonalban történt előrelépés, ám a kapitalizmus egyenlőtlen tulajdonviszonyai generációról generációra újratermelődnék, így a termelésben felvehető pozíciók, szerepek is megmaradnak. A 19–20. századi nagyipari munkásság csupán a kor kapitalista centrumának megfelelő formájú proletariátus volt. Egy korszerűsített, nem pedig tananyagként szánt marxizmus még ma is lehet a munkásosztály elmélete és fegyvere az osztályharcban, hiszen Marx gyakorlatilag a proletár osztálytudatot szisztematizálta és fejlesztette tudománnyá (*tudományos szocializmus*).

Ki Scheiring szubjektuma?⁴

Jegyzetek

- ¹ *Osztályellentétek Magyarországon (Online Közbeszélgetés)*, 2020. szeptember 28. Online: <https://www.youtube.com/watch?v=lsdO-RxH0Qk> (10:36-tól)
- ² Lenin: Marxizmus és revizionizmus. In Lenin: *Marx, Engels, marxizmus*. Budapest, Kossuth, 1973.
- ³ A demokrácia mint osztálykompromisszum I–III. *Új Egyenlőség*, 2020. március. 24.; 2020. május 13., 2020. augusztus 2. Online: <https://ujegyenloseg.hu/a-demokracia-mint-osztalykompromisszum-i-resz/>; <https://ujegyenloseg.hu/a-demokracia-mint-osztalykompromisszum-ii/>; <https://ujegyenloseg.hu/a-demokracia-mint-osztalykompromisszum-iii/>
- ⁴ Vö.: Lukács György: Mi az ortodox marxizmus? In Lukács György: *Történelem és osztálytudat*. Budapest, Magvető, 1971. 210–245. Még inkább: „Osztálytudat”. Lukács György: *Történelem és osztálytudat*. Budapest, Magvető, 1971. 270–318. Ezek a szövegek minden hibájuk ellenére részletesen körbejárják a cikkben tárgyalt problémák elméleti oldalát.